

OVER POSITIES, DEFINITIES EN RELEVANTIE

ETNICITEIT IN DE IDENTITEITSPOLITIEK VAN DE ACADEMISCHE WERELD

Dubravka Zarkov

On positions, definitions and relevance: ethnicity in the identity politics of the academia

This text is an attempt to establish a clear difference between pursuing identity politics and researching in academia. Using ethnicity as an example, the author argues that the power to define the other is to be found among academics as well as among nationalists. While the consequences of that power are different in the context of academia from those in the context of an 'ethnic war', some premises seem to be shared: both academics and nationalists perceive ethnicity as an empirical fact, both assume that ethnicity is a mode of being. Instead of sharing these assumptions, the author asks how they came about in the first place.

In 1994 diende ik een voorstel in voor een promotie-onderzoek naar nationalisme en het vrouwelijk lichaam in het voormalige Joegoslavië.¹ Het doel van dit project was de relaties te onderzoeken tussen gender, seksualiteit en etniciteit in de nationalistische processen die de desintegratie van het voormalige Joegoslavië veroorzaakten. De leden van het comité dat de voorstellen beoordeelde, waren zeer te spreken over mijn onderzoeksproject maar stelden als eis dat ik mij uitsprak over mijn eigen etnische achtergrond. Ze verklaarden dat het 'relevant' was omdat ik ten slotte onderzoek zou gaan doen naar 'zo gevoelig liggende kwesties'.

Naast mijn eigen etnische achtergrond, werd ook het belang onderstreept van de etniciteit van de toekomstige geïnterviewden voor het soort van onderzoek dat ik van plan was uit te voeren. Ik werd verondersteld de 'etnische steekproef' in mijn onderzoek evenwichtig samen te stellen door te zorgen voor een evenredig aantal Moslim, Kroatische en Servische vrouwen. Ik moest kunnen aantonen dat ik in staat was toegang te krijgen tot verschillende groepen vrouwen, ongeacht mijn eigen etnische achtergrond. Uiteindelijk zou mijn eigen vaardigheid om interviews te houden met vrouwen van een etnische achtergrond die verschillend was van de mijne, de maatstaf van mijn onpartijdigheid en objectiviteit moeten zijn. Hoe kon ik deze verzoeken inwilligen? Hoe moest ik mijzelf en de vrouwen die ik wilde onderzoeken, gaan definiëren?

Het probleem hoe een onderzoeker haarzelf in relatie tot haar onderzoek definieert, is al langere tijd een van de cruciale methodologische en politieke vraag-

stukken van het feminisme. Zelfs voordat bekende mannelijke postmodernistische antropologen zich de vraag begonnen te stellen wie wie onderzoekt en hoe dat gebeurt, hadden feministen die vraag al – binnen alle disciplines – op de academische agenda gezet. Nadat ze al zolang door mannen waren onderzocht, eisten vrouwen het recht op om kennisproducenten over zichzelf te zijn. Die kennis, zo stelden feministen, was van een andere aard dan de kennis die door mannen wordt geproduceerd. Omdat ze gebaseerd is op de ervaring van het vrouw-zijn.

Dit verband tussen de (productie van) kennis en ervaring bood ruimte voor zowel een feministische deconstructie van het (verlichte) universele, rationele, mannelijke subject als de constructie van een feministische epistemologie en ontologie. Uiteindelijk zou hieruit het vrouwelijk subject verrijzen. Tot dan toe verborgen, onzichtbaar en ontkend – zowel in de geschiedenis, als in de politiek en de theorie – werd de vrouwelijke ervaring van de wereld gereconstrueerd tot een vrouwelijke kennis van de wereld.

Al eeuwen is aan vrouwen verteld dat we niet aan onze sekse kunnen ontsnappen. Dat onze hersens in onze uterus zitten. Dat het vrouw-zijn ingeschreven is in ons lichaam, onze psyche, onze instincten. Maar feministische theoretici hebben de onontkoombaarheid van sekse gedeconstrueerd en ons verteld dat vrouw-zijn alles te maken heeft met macht, vooral: de macht om te definiëren. Dus begonnen vrouwen met het definiëren, zowel van zichzelf als van de anderen. En daarmee begonnen de problemen. Want het bleek dat er geen eenduidige ervaring van vrouw-zijn bestaat in de wereld, en geen eenduidige kennis van die

wereld. Het bleek dat verschillen tussen vrouwen onderling niet minder betekenis hebben dan verschillen tussen vrouwen en mannen.

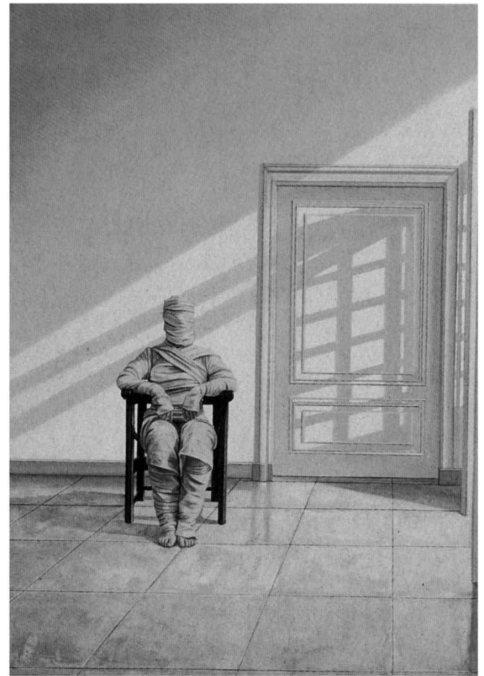
Desalniettemin, als feministische onderzoekers geloofden we dat er een oplossing was: om te beginnen zouden we vertellen wie wij waren. We zouden eerlijk al onze academische privileges blootleggen, we zouden onszelf en onze ervaringen van de wereld genadeloos analyseren. Kortom, we zouden onszelf *positioneren*, om zo de plaats te laten zien waar onze kennis van de wereld vandaan komt, om zo te begrijpen hoe we de vrouwen die we onderzochten definiëren. Dan pas zouden wij – met empathie en nederigheid – beginnen te achterhalen hoe deze vrouwen zichzelf definiëren. En wij zouden hun definities respecteren. Wij zouden hen onze teksten over hunzelf laten lezen, en zelfs hun kritiek accepteren. Op die manier zouden wij hen laten spreken, zouden hun stemmen weerklinken op de pagina's van onze boeken.

Maar wie zijn 'wij'? Ben ik de 'wij' – een feministische antropoloog onder feministische antropologen? Een academische vrouw onder academische vrouwen? En wie zijn 'zij' in mijn onderzoek – de Serviërs, Moslims en Kroaten? Vluchtelingen, slachtoffers van verkrachting, feministen, nationalisten?

Posities?

Als dit de jaren tachtig waren en ik uit West-Europa of Noord-Amerika afkomstig zou zijn, zou ik mijzelf waarschijnlijk gepositioneerd hebben als wit, heteroseksueel en een onderzoeker uit de middenklasse. Maar, hoewel ik geboren ben op een plek die op elke wereldkaart tot het Europese gebied behoort, kom ik niet uit het *symbolisch continent Europa*. Ik kom uit de Balkan, en nog erger, uit Servië. Dus weet ik dat er verscheidene gradaties van wit zijn en dat slechts weinige van deze gradaties in mijn voordeel waren, wonende in Nederland tijdens de jaren dat Joegoslavië door een oorlog uiteenviel. Daarbij komt nog dat mijn verhoudingen met mannen altijd van dien aard waren dat heteroseksualiteit voor mij eerder een vermoeiende vraag was dan een uitdrukking van een onbezorgde identiteit. En tot de middenklasse behoren – grootgebracht door twee leraren en zelf werkend aan een academische carrière – had weinig betekenis voor de blauw-wit-rode deuren van het kantoor van de Nederlandse Vreemdelingenpolitie in Nijmegen.

Trouwens, dit waren niet de jaren tachtig, dit waren de jaren negentig. Dat betekende dat ik, met een vleugje cynisme, mijzelf had kunnen positioneren als een 'halfie', dat wil zeggen uit een 'etnisch gemengde' familie. Mijn vader identificeerde zichzelf altijd als Serviër, mijn moeder identificeerde zichzelf

altijd als Kroaat. Maar diegenen die Joegoslavië zeer goed kenden, wisten dat deze identificaties op zichzelf bijna niets voorstelden. Want degenen die hun identiteiten op niet-etnische verbanden baseren, zouden simpelweg zeggen: 'Nou en?' En degenen die erg etnisch zijn, zouden zeggen dat een Serviër uit Vojvodina een heel andere soort Serviër is, zoals ook een Kroaat uit Bosnië een andere soort Kroaat is. Voor de leden van het comité, zo vermoedde ik, zouden deze nuances weinig betekenen. Ze wilden een duidelijk antwoord: Servisch? Kroatisch? Moslim? Dus vertelde ik dat mijn moeder en vader uit verschillende etnische en religieuze groepen kwamen en dat ikzelf goede persoonlijke en professionele contacten had in verschillende delen van voormalig Joegoslavië.

Desalniettemin gaf het verzoek om mijzelf *etnisch* te definiëren me een ongemakkelijk gevoel. Het dwong me om mijzelf uit te drukken in termen waarmee ik mijzelf nooit eerder had geïdentificeerd. Het dwong me om mijzelf te positioneren binnen sociale en discursieve ruimtes die totaal vreemd voor me waren.

Grootgebracht door ouders die de prototypes waren van socialistische moderniteit, was mij geleerd dat niets anders telde dan de eigen persoonlijke kwaliteiten. Dat noch geloof, rijkdom of nationaliteit, noch ras, sekse of uiterlijk ooit van meer belang zouden zijn dan wat wijzelf, als individuen, in onze levens brachten. Het feit dat mijn ouders uit verschillende etnische en religieuze milieus afkomstig waren, maakte

alleen deel uit van onze familiegeschiedenis in de vorm van grappige anekdotes over de bekrompenheid van individuele familieleden, van zowel moeders- als van vaderskant, die tegen hun huwelijk waren. Aan het voorbeeld van de levenskeuze van mijn ouders werd geen algemene conclusie verbonden, anders dan die van de waarde van liefde en toewijding, eerlijkheid en hard werken. Voor hen was hun huwelijk geen 'etnisch gemengd huwelijk' maar een van de vele huwelijken. Mijn moeder verklaarde vaak dat ze Kroatische was, en mijn vader vaak dat hij Serviër was, maar voor mij was dat irrelevant. Ze waren mijn ouders. De familieleden van mijn moederskant en vaderskant waren niet 'katholieke Kroaten' en 'orthodoxe Serviërs' – ze waren mijn familie. Bosnië en Vojvodina waren voor mij geen multi-etnische deelverzamelingen van een multi-etnische staat, ze waren de basis waaruit mijn kinderjaren en mijn jeugd bestond.

Het feit dat mijn ouders beiden docenten waren, had meer invloed op mijn leven dan wat dan ook. Want daar, zo leerden mijn ouders me, in de wereld van boeken en kennis was alles te vinden wat echt van belang was in het leven. Terwijl ik op die manier

opgroeide, voelde ik nooit enige etnische banden, noch kende ik enige speciale betekenis toe aan de verschillen in taal en gebed binnen mijn grote familie. Uiteindelijk leerde ik door de taal en het gebed wie in de familie een Serviër was, wie een Hongaar, een Kroaat of een Moslim, maar voor mij was dat gewoonweg onbelangrijk. Ik was niet zo dom of naïef om te geloven dat etnische identiteit onbelangrijk was voor *iedereen* die in Joegoslavië woonde. Tenslotte groeide ik op in Servië, tussen Kosovo en Vojvodina zogezegd. Maar etniciteit speelde geen rol in het referentiekader van mijn leven, zelfs al was zij duidelijk aanwezig in de Joegoslavische politiek.

Het verzoek om mezelf etnisch te definiëren was ook om andere redenen ongemakkelijk. Het gaf mij het gevoel dat een bepaalde etniciteit *in zichzelf* mij zou kwalificeren als een onpartijdig onderzoeker, terwijl een andere etniciteit mij zou diskwalificeren (en ik wilde niet raden welke dat zou zijn). En, het gaf mij het gevoel dat ik mij gelukkig zou moeten prijzen 'gemengd' te zijn. Want ik wist dat, zelfs wanneer ik niet zou verklaren wie ik etnisch gesproken ben, het zou volstaan te zeggen wie mijn ouders waren. Meer dan volstaan, eigenlijk – ik wist dat het in mijn voor-

deel zou werken. Ook al verwierp ik de identificatie met een bepaalde etniciteit, mijn antwoord dat ik een 'gemengde' achtergrond had droeg voor het comité impliciet de boodschap in zich: ja, ik zal een onpartijdig onderzoeker zijn. Ik was me ervan bewust dat mijn poging een etnische definitie van *mijzelf* te omzeilen, nog steeds berustte op de veronderstelling dat er een *directe band* bestaat tussen mijn ouders en mij – een *bloedband*. En ik vond het verontrustend dat, in een tijd waarin multiculturalisme een belangrijk academisch discours is geworden, lichaamsvochten nog steeds tellen als acceptabele definities, en hun 'vermenging' nog steeds telt als empirisch feit.

De veronderstelling dat een 'zuivere' afkomst in tegenstelling tot een 'gemengde', minder of om volledig andere verklaringen vraagt, is fout. Ervaringen van mijn minder 'gemengde' vrienden en collega's laten dit duidelijk zien. Hen wordt systematisch gevraagd zich uit te spreken over hun eigen etnische oorsprong, en ze reageren op dit verzoek op verschillende manieren. In een tekst die in een internationaal tijdschrift is gepubliceerd, bracht een collega uit Belgrado zichzelf bijvoorbeeld in verband met de culturele tradities van het hele gebied van voormalig Joegoslavië. Toch sprak ze van het Servische nationalisme als het 'nationalisme van [haar] eigen volk'. Iemand anders positioneerde zichzelf door haar afkomst in etnische, religieuze en politieke termen te kenschetsen. Ze schreef dat ze de 'dochter is van twee sterke, eerlijke, en liefdevolle mensen', en een afstammeling van een lange reeks van prominente overgroot- en grootouders: een suffragette, een bekende Servisch-orthodoxe priester en een prominente Servische sociaal-democraat.

In mijn familie kwamen zulke overgroot- en grootouders niet voor. Slechts landarbeiders die liever geen landarbeider waren. Er zijn wel wat bekende dorpsliedjes geweest over mijn vaders vader uit Vojvodina. Maar dat was vanwege de paarden, wijn, liederen en vrouwen waarmee hij aan de landarbeid probeerde te ontvluchten. Zijn tweede vrouw (die zich zo'n vlucht niet kon veroorloven) zorgde voor de boerderij en zijn kinderen, vaak alleen. Maar zelfs als er een paar prominente mannen en vrouwen zouden zijn, blijft de vraag: wie zou ik moeten kiezen om te noemen? Diegenen die *nu* acceptabel zijn, of juist die andere dierbaren die misschien beter af zijn als ze niet genoemd worden? Of, zou *ik* misschien beter af zijn met hen niet te noemen? En, vooral, wat zou dat over *mij* zeggen als mijn ouders en grootouders tot een bepaalde etnische groep behoorden, of bepaalde politieke banden zouden hebben? Hoe zou hun etniciteit de mijne definiëren? Hoe zou hun politiek de mijne bepalen? En, hoe *relevant* is dat werkelijk voor het *punt* waar ik *nu* sta? Of, nog belangrijker, voor het *pad* dat me naar

en zelfs door mijn onderzoek leidt? En tenslotte, hoe volg ik het spoor van dit pad terug? Langs de bloedbanden? Langs de boeken die ik als kind las? Via de culturele en politieke systemen waarin ik opgroeide? Via de taal die ooit mijn moedertaal was – nu verdeeld, gelabeld met verschillende namen, en in elk geval niet de taal waarin ik leef? Via pogingen me iets te herinneren of via een strijd om te vergeten?

Definities?

In 1995, tijdens mijn veldwerk in Servië, bezocht ik een collega van mijn oude universiteit. Terwijl we in haar kantoor zaten, bespraken we de mogelijkheden om het nationalisme te analyseren terwijl we er feitelijk middenin leefden. Ze vertelde dat ze enige tijd geleden naar een feministische conferentie ergens in West-Europa was gegaan, en daar gesproken had over de strijd tegen het nationalisme van feministen uit Servië. Na haar presentatie kwam een vrouw naar haar toe om haar te vertellen hoe prachtig het was geweest te zien dat ze, ondanks haar Servische nationaliteit, toch nog zo democratisch, zo anti-nationalistisch, zo feministisch was. Hoe was dat toch mogelijk? Mijn collega antwoordde, niet zonder trots: 'Ik ben een vergissing van het systeem.' Terwijl ik naar haar luisterde, voelde ik op hetzelfde moment een mengeling van empathie en boosheid. Tenslotte wist ik uit eigen ervaring dat het scala van beledigende – weliswaar goedbedoelde – vragen oneindig is. Maar tegelijkertijd realiseerde ik me dat ze door haar antwoord stilzwijgend had ingestemd met de gedachte die aan die vraag ten grondslag ligt: dat in Servië, iedereen – en dat betekent alle Serviërs – ondemocratisch, nationalistisch en anti-feministisch zijn, en dat *slechts door een vergissing* mensen anders kunnen zijn.

Ik ken zelf te veel niet- en anti-nationalistische mensen uit Servië – zowel mensen die zichzelf omschrijven als Serviërs als anderen die dat niet doen – om hen als 'vergissingen in het systeem' te kunnen afdoen. Ik weiger om hen te beschouwen als incidentele 'goede Serviërs', een druppel op de gloeiende plaat van bloeddorstige nationalisten. Niet alleen omdat datzelfde verschil tussen de 'goeden' en 'kwaden' in Servië zelf wordt gebruikt (zij het in omgekeerde zin, omdat ze daar de 'slechte Serviërs' zouden worden genoemd) maar ook omdat ik *de onderliggende politiek van die differentiatie* verwerp: een politiek waarin etniciteit niet alleen een ultieme scheiding is, maar ook een die alle andere verschillen van betekenis voorziet. Een politiek waarin menselijkheid en moraal, onpartijdigheid of objectiviteit – alsmede het gebrek hieraan – onvermijdelijk verbonden worden met etniciteit.

In 1997 nam ik deel aan een seminar over Gender

en Etniciteit in Nederland. Tijdens de workshop waarin ik een lezing gaf, kreeg ik verschillende vragen. Een daarvan was de vraag hoe de vrouwen die ik geïnterviewd had zichzelf definieerden. Ik vertelde dat voor de oorlog mensen zich – net als elders – op verschillende manieren definieerden. Voor sommigen was hun etnische achtergrond de meest bepalende factor, terwijl anderen zich op andere manieren definieerden. Het nationalisme en de oorlog hebben dat veranderd door etnische definities af te dwingen en op grote schaal de mogelijkheden om zichzelf in andere dan etnische termen uit te drukken, te ontkennen – ja zelfs weg te nemen. Deze situatie heeft ervoor gezorgd dat sommige vrouwen begonnen zijn zichzelf etnisch te definiëren, maar ook dat anderen elke etnische band afwijzen.

Tijdens het interview hielden echter slechts enkele vrouwen aan één zelf-definitie vast. De meesten veranderden voortdurend de omschrijvingen van wie ze waren. Terwijl ze over de verschillende omstandigheden in hun levens spraken, verschoven de verwijzingen naar wie ze waren. Etnische en niet-etnische verwijzingen stonden naast elkaar, soms in strijd, soms in harmonie. In sommige interviews was het duidelijk dat vrouwen zich gedwongen voelden om een specifieke, etnische identiteit aan te nemen, en dat de beslissing dit te doen hen kwetsbaar maakte. In andere interviews realiseerde ik mij dat etniciteit werd ervaren als een volledig natuurlijk, intrinsiek deel van zichzelf. Ik vroeg vrouwen nooit naar wie ze etnisch gesproken waren, noch vroeg ik hen hoe ze zichzelf definieerden, zelfs niet wanneer ik zocht naar de betekenis van etniciteit in hun levens. Ik verwachtte dat in de context van het bloedbad waardoor Joegoslavië uiteenviel, etniciteit een bepaalde betekenis zou hebben, ongeacht de wijze waarop de vrouwen zichzelf identificeerden. Dat bleek juist te zijn. Als er een overeenkomst was in de verschillende manieren waarop vrouwen zichzelf identificeerden, dan was het dat ze zich allemaal – vanwege de oorlog – bewust waren van etniciteit. Allen refereerden op een of andere manier aan etniciteit, hoewel niet iedereen zichzelf etnisch had gedefinieerd.

Tegen het einde van de workshop, formuleerden de deelnemers een verklaring die onze discussie weergaf: dat gender en etniciteit op verschillende niveaus werkten, en dat elk niveau zijn eigen gevolgen had, waarvan we ons bewust moesten zijn. Na het formuleren van deze mooie zin werd de workshop beëindigd en terwijl we wachtten op het begin van een andere sessie, gingen we even de tuin in. En daar, in de milde middagzon en een verfrissende lentebries, vroeg een van de deelnemers van de workshop aan mij: 'Ga je nu in je proefschrift zeggen dat je Servische bent?' Ik keek haar met verbazing aan en antwoordde: 'Ik

heb nooit gezegd dat ik Servische ben.' Ze zei: 'Dat klopt, maar je bent het wel, of niet?' En terwijl ik begon uit te leggen – nog steeds beduusd en me niet bewust van het overbodige van enigerlei uitleg – ging ze verder: 'Het is *relevant*, of niet?' Die vraag snoerde mij de mond. Zeker, het is *relevant*. Maar ik vroeg me onwillekeurig af: waarom is het altijd en alleen *mijn etniciteit* die relevant is? Terwijl het in West-Europa algemeen geaccepteerd en voldoende is zichzelf te definiëren met 'ik ben balletdanser' of 'ik ben socioloog' of (voor de moedigen) 'ik ben lesbisch', waarom is dat noch acceptabel noch voldoende voor iemand uit voormalig Joegoslavië? Vanwaar deze veronderstelling dat iedereen die uit voormalig Joegoslavië afkomstig is, etnisch *moet* zijn of zich etnisch *moet* voelen? Is het echt zo dat we niets anders kunnen doen dan het te verstoppert of het te laten zien, maar dat we er niet aan kunnen ontsnappen?

Daarbij kwam dat ik mij bleef verwonderen over een andere kwestie: mijn onderzoek is opgezet als een onderzoek naar de manieren waarop gender, seksualiteit en etniciteit elkaar constitueren binnen de nationalistische processen in het voormalige Joegoslavië. Maar opvallend genoeg is noch *mijn seksualiteit* noch *mijn gender* voor anderen ooit een onderwerp van belang geweest. In elk geval heeft niemand ooit op de relevantie gewezen van mijn seksuele geaardheid noch heeft iemand ooit geëist dat ik een representatief aantal lesbiennes in mijn steekproef zou opnemen.

Dus vroeg ik mezelf steeds maar weer af: wat maakt mijn etniciteit, en de etniciteit van de vrouwen die ik interview, zo relevant? Het feit dat mijn onderzoek over etniciteit gaat? Kan ik alleen een onderzoek naar etniciteit doen als ik mijzelf en mijn potentiële geïnterviewden etnisch definieer? Moet ik op een antropologisch seminar echt een Servische zijn of kan ik op een antropologisch seminar verkiezen om antropologe te zijn? En als ik het laatste verkies, zal mijn keuze dan uitsluitend worden gezien als een wanhopige – zij het vruchteloze – poging om aan het onontkoombare te ontkomen? Daarbij: zouden er mensen zijn die aannemen dat ik al deze drukte alleen maar maak omdat ik uit Servië kom en derhalve door de meesten als Servische wordt gezien – in een tijd waarin de Serviërs de demons zijn van de Balkan-oorlog? Zouden er mensen zijn die denken dat ik, als ik uit – laten we zeggen – Macedonië afkomstig was geweest, nooit geprotesteerd zou hebben tegen het verzoek mezelf etnisch te definiëren? Of dat ik, als ik een Albanese uit Kosovo zou zijn, beter in staat zou zijn om de relevantie van etniciteit te begrijpen dan als Servische?

Relevantie?

Voor mij en voor veel vrouwen waarmee ik sprak,

heeft etniciteit alleen relevantie gekregen door de oorlog in voormalig Joegoslavië en alleen omdat de oorlog hoofdzakelijk gedefinieerd werd als een 'etnische oorlog'. Met andere woorden, toen etnisch-zijn de enige, officieel aanvaarde, wijze van het bestaan werd. Ik weet dat dit niet het geval is voor iedereen die in voormalig Joegoslavië woont. Het was ook niet het geval voor alle vrouwen met wie ik sprak. Voor velen van hen is etniciteit altijd al relevant geweest en heeft het altijd al een diepe betekenis gehad. Maar ik kon niet aan de gedachte ontsnappen dat voor vele anderen, inclusief het comité dat mijn onderzoeksvoorstel beoordeelde, mijn etniciteit nooit belangrijk zou zijn geweest als er geen oorlog was geweest.

Als onderzoekers kiezen we vaak onderwerpen uit die ons persoonlijk raken. Maar dat doen we ook omdat die onderwerpen sociale of wetenschappelijke relevantie hebben, of omdat hun relevantie om bepaalde redenen urgent is geworden. Hoe urgenter het onderzoeksonderwerp politiek, sociaal en wetenschappelijk gesproken is, des te belangrijker lijkt de politieke, sociale of wetenschappelijke positie van de onderzoeker te worden. Daar heb ik geen moeite mee. Want ik denk niet dat ons eigen leven geen sporen achterlaat in ons onderzoek of dat onze teksten losstaan van de normen en waarden van onze grootvaders. Integendeel, ik geloof stellig dat de manier waarop we ons leven leven zich weerspiegelt in de manier waarop we ons onderzoek doen. Bovendien geloof ik

dat onze onderzoeksprojecten vaak voortkomen uit de strijd en passies in ons eigen leven.

Voor mij was dit onderzoeksproject mijn manier om om te gaan met het uiteenvallen van het land waar ik geworden ben wie ik nu ben. En in dat onderzoeksproject is etniciteit relevant. Maar de relevantie van etniciteit voor mijn project, of zelfs voor mijn leven, te onderkennen en te eisen dat ik mijzelf etnisch definieer, zijn twee verschillende dingen. Het verschil tussen die twee ligt in de *macht om de ander te definiëren*: de macht om een ervaring in de wereld om te zetten in kennis van die wereld, *voor anderen en in plaats van anderen*. En daar heb ik wel degelijk moeite mee. Ik slaag er namelijk niet in het verschil te zien tussen academici en nationalisten wanneer beiden hetzelfde vragen: dat anderen zichzelf etnisch definiëren. Of erger, als zowel academici als nationalist zelf anderen gaan definiëren op basis van etniciteit.

Binnen de nationalistische processen in het voormalige Joegoslavië wordt etniciteit gebracht als het ultieme verschil tussen gemeenschappen en individuen, een verschil dat alle andere verschillen tenietdoet, in zich opneemt en tegelijkertijd onzichtbaar maakt. Het wordt gebracht als een empirisch feit en als een onbewuste, onwillekeurige identiteit: mensen zijn noodzakelijkerwijs en onontkoombaar Moslim, Kroaat of Serviër. Nationalisten blijven benadrukken dat etniciteit in ons bloed zit, in onze taal en ons gebed, op dezelfde manier als zij aanwezig is in het

landschap dat getekend wordt door de graven van onze voorvaders. Ook denken zij dat we haar alleen maar kunnen verbergen of laten zien, maar dat we nooit aan haar kunnen ontsnappen.

Als onderzoeker weiger ik om dezelfde scheidslijnen te volgen. Om onpartijdigheid en menselijkheid te meten met etniciteit. Om te accepteren dat voor sommige mensen op deze aarde de enig mogelijke zijnswijze een etnische is, terwijl anderen het recht hebben om te kiezen.

Het gegeven dat vele vrouwen uit voormalig Joegoslavië – ook feministen – zichzelf in etnische bewoordingen definiëren, maakt etniciteit nog niet tot een empirisch feit. Te zeggen 'ik ben Servische' zegt niets meer over etniciteit dan 'ik ben een vrouw' over feminisme, of 'ik ben lesbisch' over homoseksualiteit. Zulke uitlatingen zijn niet empirisch transparant. Er is ook niets empirisch transparant in de uitlatingen als 'ik ben niet Servisch', 'ik ben niet een vrouw' of 'ik ben niet lesbisch'. Zulke uitspraken hebben alleen betekenis in een specifieke context en hun relevantie is afhankelijk van de specifieke sociale verhoudingen in het leven van vrouwen die deze definities overnemen. In situaties waarin iemand anders de macht heeft om te zeggen 'jij bent Servische' of 'jij bent geen Servische' en zulke uitspraken gevolgen hebben, *ligt de relevantie van etniciteit in de macht om te definiëren, en niet in de specifieke etnische definitie*. Tijdens de oorlog in voormalig Joegoslavië lagen de gevolgen van de macht om anderen etnisch te definiëren niet in het wel of niet krijgen van een onderzoeksbeurs of in het wel of niet gehoord worden in een seminar, maar maar al te vaak in angst en vernedering, uitstoting en verkrachting, leven en dood.

Als ik etniciteit accepteer als een empirisch feit, dan stem ik in met deze macht en al haar gevolgen. In plaats van te accepteren, wil ik de macht die etniciteit als feit definieert, analyseren. In plaats van met haar in te stemmen, wil ik al haar gevolgen in detail onderzoeken.

Als ik accepteer dat mijn etniciteit het belangrijkste of zelfs het enige relevante punt is dat mijn positie in mijn onderzoek bepaalt, dan zal ik me om te beginnen nooit afvragen hoe etniciteit het voorrecht heeft verworven om precies dit te zijn. Als ik aanneem dat iedereen in voormalig Joegoslavië noodzakelijkerwijs een etnische identiteit heeft, dan zal ik me nooit afvragen hoe etniciteit überhaupt een kwestie werd in de identiteitspolitiek. En hoe, en in welke omstandigheden, etniciteit zo belangrijk is geworden in verhouding tot andere concepten en noties die betekenis geven aan onze realiteit. Of hoe aannames en normen die betrekking hebben op gender en seksualiteit achterhaald raken op het moment dat etniciteit een rol begint te spelen. Kortom: hoe etniciteit

het organiserend principe werd van de sociale realiteit waarin zowel ikzelf als de vrouwen die ik interview – aan beide kanten van de wereldbol, in zeer verschillende omstandigheden, en met zeer verschillende doelen – onszelf steeds etnisch moeten definiëren? Ik tegenover academische comités, en zij tegenover geweren.

Als ik mezelf niet die vragen stel, wat doet het er dan toe wat ik over mezelf zeg? Als ik ze wel stel, hoe relevant is het dan voor u of ik een Servische, een Kroaat of een Moslim ben, of een balletdanseres?

Eerste vertaling Tom Ammerlaan, verdere bewerking Dorothee Sturkenboom

Noot

1. De titel van het project, dat zich nu in de eindfase bevindt, is *From 'Media War' to 'Ethnic War': The Female Body and Nationalist Processes in Former Yugoslavia (1986-1994)*. Het wordt uitgevoerd bij het Centrum voor Vrouwenstudies aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Beeldmateriaal: Ans Markus, Amsterdam. Met dank aan de kunstenaars voor het beschikbaar stellen van haar werk.